

УДП «Прибавление к № 292 газеті «Полтавщина» и «Царский манифест» Брошюры прилагаются. 5 декабря 1905—1908 г. // Центральный державный историчний архів, м. Київ (ЦДАК України), ф. 320, оп. 1, спр. 395, 77—77 зв., 82—82 зв. арк.

26. Національні відносини в Україні у XX ст.: збірник документів і матеріалів. — К.: Наукова думка, 1994. — 560 с.

27. *Грушевський М.* Українство і питання дня в Росії / Грушевський М. // 3 біжучої хвили: Статті й замітки на теми дня 1905—6 р. — К., 1907. — С. 5—15.

28. *Грушевський М.* Конституційне питання і українство в Росії / Грушевський М. // 3 біжучої хвили: статті й замітки на теми дня 1905—6 р. — К., 1907. — 16—32.

29. *Христюк П. О.* 1905 рік на Україні / П. О. Христюк. — Харків: ДВУ, 1925. — С. 217—221.

30. *Кухарчук О. С.* Ідея державності України у вітчизняній суспільно-політичній думці кінця XIX — початку XX ст. / Кухарчук О. С., Рафальський О. О. — Кіровоград: Горн, 1996. — 91 с.

1.6. Державотворчі і націєтворчі процеси добы української Центральної ради

І. С. Погорелова

Важливу цінність для сучасної України має історичний досвід діяльності Української Центральної Ради (УЦР), яка відіграла не лише значну роль у відновленні української національної ідеї. Вона стала фундатором відродження української нації, політичного, духовного визволення українського народу. Рада проголосила стратегічною метою побудову Української демократичної держави, почала говорити від імені нації та про потреби нації. Завдячуючи УЦР, український народ прокинувся і трансформувався у національно свідому, цивілізовану й політичну націю, яка консолідувалося навколо ідеї створення національної держави, відродження державницького ідеалу.

Перша світова війна привела Російську імперію до глибокої суспільно-політичної кризи, внаслідок якої у 1917 р. відбулася Лютнева революція, що привела до ліквідації самодержавства і початку демократизації країни. Ця війна «струснула» й українське суспільство. Вона загострила українське національне питання і спричинила зростання національної свідомості, сприяла визріванню українського народу, перетворенню його на повноцінну

націю, готову до створення власної держави. Лютнева революція стала міцним поштовхом для відродження національної ідеї в Україні, розгортання політичного руху та утворення Центральної Ради, метою якої було відновлення української державності.

Один із лідерів УЦР В. Винниченко, характеризуючи настрій тогочасного суспільства, писав: «Здається, ні одна група громадянства Росії не прийняла з таким щирим серцем, з таким чуттям радості й легкості, з таким ентузіазмом Велику Російську Революцію, як українство. І це зрозуміло, адже всі форми утиску, експлуатації й нищення прав політичних, соціальних, національних та взагалі прав людини й громадянина, так притаманні всій системі, характеру урядування царизму, що до українства прикладалися в самих щедрих розмірах і без маскування» [1, с. 31]. Такий настрій суспільства впливав на сутність української національної ідеї, зосереджуючи її насамперед на питаннях звільнення і відродження Української держави.

Утім, маючи досвід політичної боротьби, певні політичні та військові структури, український національний рух не мав однозначної орієнтованості. Ще складнішою була ситуація на рівні масової свідомості, коли розчленований народ, територія якого стала плацдармом небачених доти битв, втрачав орієнтири щодо сенсу кровавих подій, що розділяли братів і ворогів. Серед молоді та студентства популярними були гасла самостійної України, в робітничому русі пріоритетний вплив мали ліворадикальні інтернаціоналістичні гасла. У листівках більшовиків на початку війни фігурувало гасло «Геть війну», а на кінець — заклики проти уряду та перехід до рішучих дій. Активність виявляли й українські соціал-демократи. Їхня агітація під гаслами «Геть війну! Хай живе автономія України!» діставала відгук як серед солдат, так і робітників.

Формування національної свідомості як основи державотворчих і націотворчих процесів відбувалося в Україні за умов функціонування різновекторних за своєю орієнтованістю політичних інституцій. Після Лютневої революції в Україні посилилась активність та організованість народних мас і політичних партій, виникли нові органи влади: ради робітників, солдатів, селян. Існувала і друга влада в Україні, яка діяла від імені Тимчасового уряду (ТУ). Проте на відміну від подій у Петрограді у Києві внаслідок національно-визвольного руху, що очолили політичні партії, виникла й третя влада: Українська Центральна Рада. Цей рух охопив не тільки невелике коло національно свідомої інтелігенції, а й значні маси селян, солдатів і робітників. Метою української ре-

волюції було не лише розв'язання соціально-економічних проблем, а і проблеми самовизначення України. Сучасний історик В. Солдатенко зазначає, що Українська революція була національно-демократичною, у своїй меті поєднувала завдання національного відродження і державотворення з необхідністю соціальних зрушень в інтересах широких мас українства. Провідники революції мали на меті забезпечити всі можливості для повнокровного розвитку українського народу... [2]. У містах, селах відбулися мітинги, на яких, окрім загальнодемократичних, висували й вимоги рівноправності націй, розвитку української мови, культури. Проте кадети, які домінували у ТУ, підтримували ідею єдиної Росії, а за меншинами визнавали тільки право на національно-культурну автономію.

Зважаючи на утворення нових органів влади, зростання національно-визвольного руху, виникла потреба у єдиному центрі, який би об'єднав революційно-демократичні сили України. Незважаючи на розбіжності та суперечності щодо майбутнього України, лідери різних політичних осередків дійшли згоди та об'єдналися для створення єдиного керівного органу, який мав очолити боротьбу за відродження української державності. 7 (20) березня 1917 р. у Києві за ініціативою ТУП була створена Українська Центральна Рада, до якої увійшли представники різних політичних партій і організацій. Провідними були: Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР), Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП), Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ). Дані партії підтримували політику ТУ, але домінуючою ідеєю було досягнення автономії України (з одночасним забезпеченням прав національних меншостей) у складі федеративної, демократичної Росії. Також ЦР вимагала утворення національного фонду для вирішення питань освіти та культури. З ідеологічного погляду УЦР мала ліву орієнтацію. Щодо соціальної програми, то кожна партія пропонувала свою програму реформ. Головою ЦР став М. Грушевський, соціал-демократи В. Винниченко, С. Петлюра, М. Порш, Б. Мартос, В. Садівський склали ядро Ради. У документах УЦР декларувалося, що вона є тимчасовим органом і передасть владу законному парламенту — Всеукраїнським Установчим Зборам.

Як бачимо, у ЦР не було несоціалістичних українських політичних діячів (консервативні та праві організації були невеликі і поодинокі у складі Ради та серйозного впливу на її діяльність не мали). Прихильність до соціалізму багатьох партій України була специфічною рисою тогочасного українського політичного жит-

тя. Починаючи з М. Драгоманова, Л. Українки, І. Франка, значна частина української інтелігенції вивчала і розповсюджувала соціалістичні вчення. Але всі українські соціалістичні групи поєднували ідеї соціального звільнення з боротьбою за національну свободу України. Національна ідея, боротьба за українську державність у тій чи іншій формі для українських соціалістів стояла на першому місці. Тому УЦР, що складалася із соціалістів різних відтінків, ставила першим завданням автономію України і лише на пізніших етапах своєї діяльності планувала здійснити соціально-економічні перетворення, які привели б суспільство до соціалізму й утвердили в Україні соціалістичний лад. Соціалізм (від лат. *socialis* — суспільний) — це спроба моделювання не держави, а самого суспільства за допомогою держави, якій відводиться роль інструмента для зламу старих структур. Вважалося, що армія, поліція є інструментами класового поневолення, досить знищити старі структури державності — й зникнуть суспільні напруження. Соціалісти вірили, що спершу необхідно встановити громадянські права, а тоді з підтримкою трудящої більшості населення забезпечити працівників через розподіл економічних благ і усупільнення засобів виробництва. Соціалісти ненавиділи експлуататорів, Українська держава, згідно із задумами діячів ЦР мала стати державою трудящого люду, де немає місця експлуатації. М. Грушевський, висловлюючись за соціалістичний вибір України, зазначав: «Боронячи українську державність, будуємо міцну твердиню, до якої не буде приступу поліцейсько-бюрократичної реакції. Укріплюючи авторитет соціалістичної ЦР, її соціалістичного міністерства, хочемо зробити Україну твердою країною соціалізму. Будуємо республіку не для буржуазії, а для трудящих мас України» [3, с. 166]. Українські соціалістичні партії схилилися до європейської соціал-демократії, обстоювали демократичні свободи для всіх, відкидали революційний терор і ідею диктатури пролетаріату як його теоретичну основу.

22 березня 1917 р. Центральна Рада виступила з візозвою «До українського народу», в якій мовилося: «Народе український! Настав час твоєї волі й пробудження до нового вільного, творчого життя... Уперше, Український народе, ти будеш мати змогу сам за себе сказати, хто ти і як хочеш жити, як окрема нація. З цього часу в дружній сім'ї вільних народів зачнеш собі сам кращу долю кувати... Ми закликаємо спокійно, але рішуче домагатися від нового уряду всіх прав, які тобі належать і які ти повинен мати, Великий Народе, сам хазяїн на Українській землі...». Отже, перший документ ЦР закликав народ рішуче домагатися від нового уряду на-

лежних йому прав. Центральну Раду підтримало населення, її було визнано лідером українського національно-визвольного руху та надано великий суспільний кредит довіри для здійснення революційних очікувань українства. Про це свідчать кількість вітальних листів, телеграм, публікацій, постанов різних зборів, з'їздів, конференцій. Українці Петрограда, Києва провели з нагоди створення ЦР масові демонстрації. Відозва теж дістала схвалення громадськості. Підтвердженням була резолюція народного віче на Софійському майдані 29 березня, в якій поставлена вимога широкої автономії Україні і надання українського національного характеру публічним установам (в Україні) з урахуванням прав національних меншостей. Резолюція зобов'язувала Раду порозумітися з ТУ щодо реалізації українських вимог.

В умовах піднесення національного руху був скликаний Український національний конгрес (900 делегатів), який працював у Києві 6—8 квітня 1917 р. На ньому були представлені делегати від усіх українських губерній, різних верств населення, багатьох політичних партій. На конгресі прийняли резолюцію про територіальну автономію України у складі федеративної демократичної Росії та визнали право за Всеросійськими установчими зборами це узаконити. Метод досягнення автономії — мирний демократичний шлях. З резолюції конгресу: «...тільки широка національно-територіальна автономія України забезпечить потреби нашого народу і інших народностей, які живуть на українській землі. Єдиною формою державного устрою З'їзд вважає федеративну й демократичну республіку російську, а одним з головних принципів української автономії — повне забезпечення прав національних меншостей, які живуть на Україні...». Конгрес закликав не чекати рішення Всеросійських установчих зборів, а розпочати розбудову автономії України у складі оновленої Росії. Рекомендував на основі загального виборчого права створювати місцеві органи самоврядування у формі сільських, повітових, губернських комітетів. Було поставлено завдання розробки проекту «Статуту автономії України». Підкреслимо, провідні українські політичні сили змогли стати на єдину платформу, що поєднувала вимогу української національно-територіальної автономії зі спрямуванням на встановлення демократичного соціалізму. Консервативна політична течія була представлена поодинокими діячами, котрі, втім, теж погоджувалися з ідеєю автономії. Конгрес обрав до ЦР 150 депутатів.

Резолюція про автономію є виваженим рішенням, зумовленим низкою причин, зокрема, проголошення самостійності призвело б

до того, що Україна залишилась одна під час Першої світової війни, фактично без державних структур, армії, фінансування, надійного матеріального забезпечення. За таких обставин Україна могла стати здобиччю воюючих сторін. Крім того, більшість населення, українських діячів, політичних партій підтримувала ідею автономності. Серед української політичної еліти поширеними були сподівання на справедливе вирішення національного питання революційною демократією Росії. Так, В. Винниченко вказував, що українство тепер орієнтувалося тільки на Всеросійську революцію, на перемогу справедливості. Всякий сепаратизм, відокремлювання себе від революційної Росії здавалися смішними, абсурдними, безглуздими. Для чого? Де ми знайдемо більше того, що тепер матимемо в Росії? [4, с. 42]. У цілому, прибічників незалежності України було небагато. Такі ж політики, як борець за самостійність Микола Міхновський, котрі вимагали цілковитої незалежності України, були у ті місяці не надто впливовими посталями.

Ідея самостійності не набула поширення, популярності у масах, про що свідчать відхилення і українським військовим з'їздом проекту резолюції Міхновського, де ставилося питання про самостійність; автономістичні рішення Всеукраїнського національного конгресу та інших представницьких форумів. Більше того, як наголошують історики, у стінах УЦР заборонялися розмови про самостійну Україну. Щоб не допустити навіть постановки цього питання, з УЦР було усунуто М. Міхновського. Слід урахувати й те, що село було українським, а національна свідомість більшості селян не була сформованою; місто — багатонаціональним, якому були чужі національні потреби українців [5]. На початку ХХ ст. в Україні майже всі визначальні ролі в суспільному розподілі праці, крім найменш престижних, були зайняті представниками інших народів. Свою роль відігравали і налагоджені російсько-українські економічні зв'язки.

Отож, навесні 1917 року шлях до автономії України був зрозумілий як активістам українських політичних і громадських організацій, так і достатньо широкій освіченій громаді. Дослідник О. Бойко зазначає, що швидкому зростанню авторитету, популярності та впливовості ЦР сприяло те, що вона обстоювала близькі і зрозумілі народу ідеї національно-територіальної автономії та популярні ідеї соціалізму. Значну роль відіграв і демократичний та всеохоплюючий принцип формування Ради, адже вона була уособленням трьох представництв: національного, соціально-класового та територіального [6].

Основну роль у розробці стратегічної мети відіграв Михайло Сергійович Грушевський, який є символом української державності, у 1917 р. став утіленням української національної ідеї. «Батько Грушевський» — так за часів ЦР його називали. Дослідник В. Верстюк зазначає, завдяки тому, що М. Грушевський зміг чітко сформулювати лозунги і втілити їх у життя, УЦР піднеслася на гребінь української революції [7, с. 38]. Повернувшись до Києва із політичного заслання, він дав чітке спрямування діям Центральної Ради й українського руху: домагатися широкої національно-територіальної автономії України у складі Російської федеративної демократичної республіки, яка мала ввійти до складу майбутньої вільної Європейської федерації народів.

У 1917 р. М. Грушевський розгортає активну діяльність із пропаганди і роз'яснення гасла *автономія України*, видає низку брошур і статей. Національно-територіальна автономія України, за Грушевським — це територіальне об'єднання всіх етнічних українських земель, організоване на основах широкого демократичного громадянського самоврядування. У брошурі «Якої ми хочемо автономії та федерації?» він підкреслює, що автономна Україна «...має вершити у себе дома свої справи — економічні, культурні, політичні, утримувати своє військо, розпоряджатися дорогами, доходами, землями і природними багатствами, мати своє законодавство, адміністрацію і суд» [8, с. 126]. До функцій федерації він відносив справи війни і миру, міжнародні питання, завідування військовими силами республіки, пильнування одностайної монети, міри, ваги, оплат митових, нагляд за коштами, телеграфами, надавання певної одностайності карному й цивільному праву, стеження за додержуванням принципів охорони прав національних меншин у краєвм законодавстві [8, с. 133]. На думку Грушевського, автономія (його переклад з грецької — «само-законність») означає «право жити за своїм законом, самим собі становити закони, а не жити за чужим законом і під чужою владою». Таке самоуправління Грушевський вважав широкою національно-територіальною автономією, яка є «середньою між програмою простого культурно-національного самоозначення народностей і повною політичною незалежністю». Отже, Грушевський, виступаючи за широку автономію України у складі Росії, поняття автономії розглядає ширше порівняно з тим, як воно сприймалося у радянському праві. Автономістсько-федералістські погляди вченого стали базою політичного курсу УЦР, визначили зміст основного масиву виданих нею документів. Пізніше, вже під час українсько-більшовицької війни Грушевський переосмислить

федералістські постулати і сприйме необхідність незалежної України.

До основних пунктів політичної програми М. Грушевського також необхідно віднести: децентралізацію держави, парламентське правління, поділ влади, надійне забезпечення прав національних меншостей; широке самоуправління; організація нових повітів і губерній на основі природних зв'язків — географічних, економічних, комунікаційних, що сприятиме органічному творенню реального політичного поділу України.

Щодо моделі майбутнього суспільно-політичного устрою України, то М. Грушевський не сприймав поліцейсько-бюрократичний устрій, прагнучи до обмеження бюрократії та наголошував, що хочемо сперти наше правління на широкі основи самоврядування, залишаючи адміністрації міністерській лише функції координації, контролю і заповнення тих прогалів, які можуть виявитись у діяльності органів самоврядування.

Повернемося до подій весни 1917 р. Конгрес посилив авторитет УЦР, її підтримали I Український військовий з'їзд, всеукраїнський з'їзд селянських і робітничих депутатів. Отже, різні верстви населення підтримали національно-визвольну ідею та процес українського державотворення. Були і прагматичні міркування про те, що «свій народний» уряд краще розумітиме потреби народу. Суспільні очікування населення можна поділити на політичні та соціальні. Перші виявлялись у бажанні більшості українського суспільства отримати власний, національний бюрократичний апарат у вигляді автономії у складі федеративної Росії або повної незалежності, україномовну освіту і церкву. Другі — насамперед вирішення аграрного питання. Так, український селянин сподівався, що ЦР дійовіше допоможе йому отримати більше землі, ніж уряд у далекому Петрограді, а український солдат сподівався, що вона швидше виведе його з війни. Зазначимо, що на початку XX ст. селяни становили більшість населення України (понад 75 %), більшість із них знемагала від малоземелля та безземелля, поміщицького гноблення й кабали. Звісно, вони прагнули здобути землю і позбутися соціального гноблення. Питання завершення війни було актуальним для українського суспільства у цілому.

УЦР сформувала виконавчий комітет — Малу Раду, до якого увійшли М. Грушевський, С. Єфремов, В. Винниченко та ін. (19 чол.). 16 травня 1917 р. до Петрограда прибула делегація, яку очолював В. Винниченко і подала ТУ декларацію, в якій вимагала визнання автономії України; створення міністерства у справах

України при Тимчасовому уряді, введення у склад ТУ окремого комісара у справах України, а в Україні — комісара ТУ; українізації армії, школи, адміністрації; фінансування національної культури тощо.

Проте ТУ, продовжуючи великодержавну політику, не підтримав дану резолюцію, це дало поштовх УЦР діяти рішучіше та еволюціонувати з національно-політичного центру в національно-державний. Вже 10 (23) червня 1917 р. ЦР прийняла І Універсал, в якому стверджувалося право українського народу на автономію у межах етнографічних українських земель у складі Росії, наголошувалося на необхідності самостійно організовуватися та приступати до негайного закладення підвалин автономії до скликання Українських установчих зборів, створення української державної скарбниці та відмова передавати кошти у центральну (російську) скарбницю. Проголошення І Універсалом автономії України розпочало важливий етап національного державотворення.

15 (28) червня 1917 р. створено перший український уряд — Генеральний Секретаріат, до якого входили 8 генеральних секретарів (В. Винниченко — голова та секретар внутрішніх справ, С. Петлюра — військових, В. Садовський — судових, І. Стещенко — освіти), вони були соціал-демократами. До партії українських есерів належав генеральний писар П. Христюк і М. Стасюк — секретар продовольчих справ, до партії соціалістів-федералістів — С. Єфремов — секретар фінансів, Х. Барановський був позапартійним. Зазначимо, серед них не було жодного професійного адміністратора, політика, це були кооператори, вчені, письменники, партійні діячі [9, с. 95].

Проголошення ЦР автономії України викликало ентузіазм в українському суспільстві. Натомість ТУ, неукраїнські партії, більшість російської громадськості, національних меншин незадоволено зустріли І Універсал і не визнали ЦР органом влади в Україні. Більшість російських, польських, єврейських соціалістів виступала проти ідеї української суверенності, вбачаючи у ній загрозу українського сепаратизму. Проте складне становище у державі, масові демонстрації, невдалий наступ на Південно-Західному фронті, посилення національно-визвольного руху змусили Тимчасовий уряд шукати компроміс із Радою: ТУ визнав Генеральний Секретаріат вищим органом управління в Україні, його склад мав затверджуватися ТУ у Петрограді, а ЦР мала поповнитися представниками національних меншин. Остаточне питання про устрій України і земельне питання мали вирішити Все-

російські установчі збори. Аналізуючи цей компроміс, можна вважати, що більшу користь здобув ТУ, адже ЦР віддала йому право затверджувати членів Секретаріату, яке попередньо належало їй [9, с. 97].

Вже 3 (16) липня 1917 р. було проголошено II Універсал, у якому вказано, що ЦР поповниться представниками інших народів і визначить новий склад Секретаріату, який представить на затвердження Тимчасового уряду. Багато науковців оцінює ці кроки Центральної Ради як прояв нерішучості. Можливо, навпаки, це було проявом державної мудрості, сильної волі? Адже досягти мирного компромісу часто буває складніше порівняно з встановленням ворожнечі, яка нічого не дає. Зміст і політична спрямованість II Універсалу надають особливостей рисам української національної ідеї у частині її впливу на сферу державотворення та спрямовують на вирішення найбільш складних питань максимально плідним і мирним шляхом [10]. Дії УЦР були спрямовані на мирне вирішення питання про автономний статус України. Задля компромісу, згоди з ТУ вона пішла на обмеження своїх прав.

Необхідно підкреслити, що поряд з проблемою визначення національно-державного статусу України, об'єктом постійної уваги Центральної Ради було питання національних меншин, що проживали на її території (представники 20 національностей проживали в Україні на початку 1917 р.). Найчисленнішими меншинами були росіяни, євреї, поляки. Українські соціалісти виступали з гаслом: «Національно-територіальна автономія України із забезпеченням прав національних меншостей». Прикладом була ідея національно-персональної автономії, запропонована соціал-демократами Австрії К. Реннером і О. Багером. Ця модель автономії дозволяла задовольнити інтереси національних меншин, не порушуючи територіальної цілісності держави. Адже така автономія передбачала: добровільне входження індивіда у певну спільність; є екстериторіальною, не пов'язаною з поділом території; її компетенція обмежується здебільшого сферою культури. Ще на початку діяльності ЦР М. Грушевський наголошував, що оборонці української національності не будуть націоналістами. У брошурі «Вільна Україна» він запропонував визнати всякі прояви українського шовінізму, виключності, нетолеранції проти інших народностей національним злочином. Заперечуючи гасло «Україна для українців» (за ним стояли Міхновський і його прихильники), М. Грушевський засуджував прояви національної нетерпимості. Він писав, що, переглядаючи прізвища

українців, побачимо і потомків родин великоруських, польських, німецьких, сербських, єврейських, що пристали до українців у різні часи, — тому і пропонує залучати до справ усіх тих, хто широ йде з українським народом, а українці приймуть їх як рівних товаришів [8, с. 114].

Для задоволення прав національних меншин УЦР створила у складі Генерального Секретаріату, а потім у Раді народних міністрів — генерального секретарства (міністерства) з міжнародних справ і трьох товаришів секретарів (міністрів) з російських, єврейських і польських справ. На засіданні Генсекретаріату 18 жовтня 1917 р. була ухвалена відозва «До свідомого громадянства України» із закликом боротися проти єврейських погромів і розпалення почуття національної ненависті. Пізніше, III Універсалом визначалося право народів на національно-персональну автономію. Ухвалений 9 січня 1918 р. УЦР «Закон про національно-персональну автономію» став першим у світовій практиці, що вводив це питання у конституційні рамки. Закон, увійшов окремим розділом «Національні союзи» до Конституції УНР. Дії Ради свідчили про її наміри дійсно вирішувати цю складну проблему.

Досягнувши угоди з ТУ, Рада мала братися за управління країною, однак українському уряду бракувало навичок управління державою. Замість вирішення проблем, таких, як земельне питання, відновлення правопорядку, урядовці марнували час у суперечках. Точилися міжпартійні дебати з головних питань революційних перетворень, державного будівництва, національної стратегії українства. Ставши на чолі національно-визвольних процесів, українські партії мали запропонувати суспільству цілісну програму подальшого розвитку. Поряд із розв'язанням соціальних проблем, необхідно було вирішити питання національно-державного статусу України, визначити основні форми організації влади. Проте українські партії не розробили цілісної концепції державотворення, яка б підтримувалася всіма партіями. Її розробка і втілення у життя йшли фактично паралельно вже під час революції. Кожна з партій мала власні погляди щодо механізмів створення федерації і пропонувала свої варіанти її функціонування, різні уявлення щодо визначення моделі національно-державного будівництва України — автономна Україна у складі демократичної федеративної Росії чи незалежна Україна; парламент європейського зразка, ради робітничих, селянських і солдатських депутатів чи «трудоий принцип» організації влади; військово-політичний союз з Радянською Росією чи альянс із країнами Антанти т. ін. [11, с. 11]. Ба більше того, за доби УЦР

організаційного розколу зазнали найвпливовіші партії — УПСР і УСДРП.

На квітневій 1917 р. конференції УСДРП підтвердила основні вимоги щодо націоналізації землі та автономії України. Лідери партії не вбачали перспективу у побудові незалежної України. У її середовищі були сумніви щодо реальності соціалістичної революції в Україні без підтримки пролетарів Заходу. Керівництво партії вважало, що Ради робітничих депутатів є лише політичними центрами демократії, а не реальними владними органами.

Дещо інше бачення перебігу подій і перспектив мала УПСР. На II з'їзді цієї партії (липень 1917 р.) метою проголошено встановлення диктатури революційної демократії, соціалізацію землі. Майже всі політичні партії виступали проти есерівської соціалізації, адже для більшості українських губерній подвірне землеводіння складало від 48,5 % до 94,6 %, і свідчило про перевагу індивідуального селянського господарства, що базувалося на приватній власності. Лідери партії вважали, що до літа 1917 р. загальноросійська революція себе вичерпала, тому слід починати національну українську революцію, і ЦР має перебрати на себе владу. Партія обстоювала тезу федерації суверенних націй у демократичній Росії. Як і в УСДРП, у ній виникли поміркований і радикально лівий, близький до більшовиків, напрями. В аграрному питанні УПСР обстоювала необхідність ліквідації приватної власності на землю і передання її в Український земельний фонд, з якого вона буде розподілятися у користування селянами через громадські організації.

Практично всі українські партії поділяли думку про необхідність реорганізації земельної справи. Питання полягало у тому, як це зробити: поміркованими заходами з урахуванням інтересів великих землевласників чи радикальним шляхом конфіскації великої земельної власності, до якого схилилася більшість безземельного і малоземельного селянства. УЦР схилилася до радикальних способів вирішення аграрного питання.

Не було в українській політичній еліті й стратегічного бачення та єдності щодо ролі військового будівництва. Так, М. Грушевський і В. Винниченко вважали армію злом. Зокрема, В. Винниченко зазначав: «не своїй армії нам, соціал-демократам і всім щирим демократам, треба, а знищення всяких постійних армій» [12, с. 465]. Прихильники М. Міхновського, навпаки, вбачали в українізації військових підрозділів початок створення національної армії для відродження української державності.

Угода ЦР з ТУ викликали незадоволення серед частини діячів національного руху, які виступали за самостійність України, на чолі з М. Міхновським. Самостійники не визнали II Універсал і почали готувати збройний виступ українських військових частин, розміщених у Києві, з метою примусити Раду проголосити самостійність України. Цей план підтримало близько 5 тис. вояків, які об'єднались у II український полк ім. Павла Полуботка. В ніч з 4 на 5 (з 17 на 18) липня 1917 р. без узгодження своїх дій з Центральною Радою самостійники здійснили збройний виступ проти ТУ, намагаючись владу передати ЦР. Повстанці захопили у Києві військовий штаб, комендатуру, банк і виставили охорону біля державних установ і важливих об'єктів. М. Грушевський, В. Винниченко не підтримали цей виступ. Повстанці були роззброєні, передані судовим органам. Українські політики доводили, що революція усувала необхідність регулярної армії і чиновників. Вони відмовились і від готовності військових формувань присягнути на вірність Раді. У результаті не було створено збройну силу, яка відстоювала б проголошену державність, було дезорієнтовано багатьох військовиків-українців. Та незабаром стало зрозумілим, що управляти країною без армії, чиновників неможливо.

У той час ТУ під впливом антиукраїнських сил намагається ліквідувати угоду від 3 липня та затверджує «Інструкцію» (4 серпня 1917 р.), за якою Секретаріат є не вищим крайовим урядом України, а органом ТУ в Україні і мав призначатися ним за поданням кандидатур Центральною Радою. Розпорядження Секретаріату поширювалися лише на 5 губерній — Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і Чернігівську (окрім північних повітів), а Харківська, Катеринославська, Херсонська, Таврійська виключалися зі сфери впливу.

Інструкція перекреслювала автономію України. ЦР прийняла інструкцію до відома та затвердила новий склад Генерального Секретаріату, який 1 вересня був затверджений ТУ. Члени ЦР належали до таких груп: Всеукраїнська Рада сільських депутатів, військових депутатів, робітничих депутатів, представники неукраїнських рад робітничих і солдатських депутатів, української, російської, єврейської, польської соціалістичної партії, представники від міст і губерній, різних організацій і інших меншостей. З цих 822 чол. обрали Малу Раду — 58 чол., у якій національні меншості здобули 18 місць.

25 серпня 1917 р. у Росії вибухнув антиреволюційний Корніловський заколот, спрямований на встановлення в країні військової диктатури. Заколот був придушений червоногвардійськими

загонами більшовиків і лівих есерів. Ця подія виявила неспроможність ТУ контролювати ситуацію у державі і водночас вплинула на зростання авторитету більшовиків, у тому числі в Україні. Починається більшовизація рад.

У зв'язку з цими подіями важливим залишалось питання про майбутній устрій Російської держави та місце в ній України. Для обговорення цього питання ЦР скликала у Києві з'їзд представників народів Росії (8—15 вересня 1917 р.), де ідея федеративної демократичної перебудови Росії висувалася як першочергове завдання. Йшлося про шляхи перетворення Російської держави у федеративний союз демократичних республік. У постанові з'їзду вказувалося, що національності, розпорошені по всій державі, мають право на екстериторіально-персональну автономію, а національності, які становлять меншість населення у певному краї, — право на національно-персональну автономію. М. Грушевський зазначив, що ідея федерації вкоренилася у свідомості українського народу і засвідчив намагання перетворити ЦР на центр боротьби за перебудову Росії на федеративних засадах. З'їзд у свою чергу доручив Центральній Раді виявити ініціативу у справі утворення міцного союзу тих народів Росії, котрі домагаються національно-територіальної автономії в демократичній республіці. Проте реальних результатів і наслідків з'їзд не мав, фактично всі його заяви і рішення залишилися декларативними.

Тим часом авторитет УЦР серед населення України помітно падає, адже вона зволікала з вирішенням економічно-соціальних проблем, насамперед земельної, стаючи на шлях обмеження революційних завоювань народу. Лідери УЦР певний час свідомо ухилялися від обговорення гострих соціально-економічних питань, дотримуючись гасла «Національна справа перш за все — соціальна потім». Вони побоювалися, що зосередженість на соціальних аспектах може розколоти національний рух. Подальший розвиток ситуації в Україні показав хибність такої політики. Ситуація загострювалася: господарство перебувало в руїні, зростали безробіття, ціни, посилювався розлад державного управління. Секретаріат фактично не мав своїх органів на місцях і коштів. Безсилля влади, загострення соціально-національних суперечностей, тягар війни — усе це викликало незадоволення у суспільстві та зумовлювало визрівання політичної кризи, а ЦР втрачала соціальну підтримку трудящих верств українського населення. У посиленні антиурядових виступів значну роль відігравали більшовики, їх радикальні заклики «Мир — народам!», «Земля — селянам!», «Фабрики і заводи — робітникам!», «Націям — само-

визначення!» знаходили підтримку серед мас, особливо серед селянства.

29 вересня Генеральний Секретаріат виступив з черговою програмовою декларацією. Поряд з важливими політичними питаннями в ній було порушено низку економічних проблем. Декларація проголошувала: подальшу українізацію армії; організацію Вільного козацтва; об'єднання українських земель 9 губерній замість 5-ти (як було вказано в Інструкції ТУ) у єдиний автономний край; скликання Українських Установчих Зборів незалежно від Всеросійських; розширення повноважень Генерального Секретаріату на справи: пошти та телеграфу, доріг, продовольчі суди і військові; участь України на майбутній мирній конференції.

Щодо економіки, то передбачалося проведення земельної реформи, за принципом «трудящим масам України належить право на землю, яку вони обробляють». Остаточо вирішити аграрну проблему мали Українські і Всеросійські Установчі збори. На ближчу перспективу передбачалося, що впорядкування земельних відносин буде відбуватися за допомогою земельних комітетів з широкою компетенцією щодо розпорядження земельними фондами. Ставилося завдання створення комітету для регулювання виробництва і розподілу продукції, формування окремого українського бюджету, підвищення оподаткування багатих верств населення. Планувалося заснування Українського національного банку, реалізація широкої програми робітничої політики. Однак Генеральний Секретаріат приступив до проведення даного соціально-економічного курсу лише уконституювавши себе як уряд у листопаді 1917 р. (після жовтневого перевороту у Петрограді).

Дана декларація викликала невдоволення представників ТУ, і генеральні секретарі В. Винниченко, О. Зарубін, І. Стешенко були викликані у Петроград «для особистих пояснень».

Не маючи війська, ЦР звернула свою увагу на Вільне козацтво для самооборони населення. Адже разом з революцією суспільство почала охоплювати анархія, і населення змушене було дбати про самозахист. З цією метою почали створювати Вільне козацтво. Козацькі загони формувалися із національно свідомих селян і робітників віком від 18 років за територіальним принципом, список яких затверджувався місцевою адміністративною владою. Метою козацтва була підтримка демократичного устрою у суспільстві, боротьба з ворогами українського народу, забезпечення правопорядку.

3—7 жовтня відбувся Всеукраїнський з'їзд вільного козацтва, почесним отаманом став М. Грушевський, а головою військових формувань обрали командира 34-го українизованого корпусу російської армії Павла Скоропадського. Але неприхильне ставлення ЦР до регулярного війська, самого Скоропадського, змусило його наприкінці 1917 р. відмовитися від командування I українським корпусом, який був демобілізований. Дії ЦР завдають значної шкоди у подальшій боротьбі з більшовиками. Адже боротьба за відродження державності не могла бути успішною без формування національних збройних сил. М. Грушевський не відкидав повністю роль армії, але вважав достатньою формою охорони держави всенародну міліцію. На армію дивився як на явище тимчасове, яка в будь-яку мить має перейти від армійської до міліцейської системи. Утримання постійної армії вважав марнуванням часу.

25 жовтня (7 листопада) 1917 р. у Петрограді перемогло збройне більшовицьке повстання, в результаті якого було повалено владу ТУ, проголошено радянську владу, декрети про мир і землю й створено перший радянський уряд — Раду Народних Комісарів (Раднарком). Повстання поклато початок встановленню радянської влади в усій колишній Росії, хоча цей процес не набув однозначного спрямування в усіх регіонах, включно з Україною.

За певних обставин (а саме підтримки УЦР більшовиками, що мали намір у подальшому збільшовизувати її керівництво) саме УЦР здобула владу в Києві, а потім і у більшій частині України. Вже 31 жовтня прийнято постанову про об'єднання українських земель і поширення влади Генерального Секретаріату, окрім 9 губерній (Київської, Подільської, Волинської, Полтавської, Чернігівської, Харківської, Херсонської, Катеринославської, Таврійської), ще й на Холмську, частково Курську і Воронежську. Рада закликала громадян припинити збройну боротьбу. У більшій частині України найвищою владою було визнано Центральну Раду.

7 (20) листопада 1917 р. ЦР прийняла III Універсал, в якому проголосила утворення Української Народної Республіки (УНР), що мала існувати у федеративному зв'язку з Російською державою. З III Універсалу: «Віднині Україна стає Українською Народною Республікою. Не віддаляючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів». До Всеукраїнських

установчих зборів уся влада в Україні переходила до УЦР і Генерального Секретаріату.

Було порушено питання про кордони УНР, зокрема про прилучення до УНР (9 губерній) частини Курщини, Холмщини, Вороніжчини, а також «сумежних губерній і областей, де більшість населення українське». Вирішення питання передбачалося за згодою народів. Отже, ЦР прагнула документально закріпити об'єднання розчленованої території Української держави. Універсал закріплював ряд важливих прав людини і громадянина, декларував програму соціально-економічних і політичних реформ: земля проголошувалася власністю трудового народу, яка переходить до нього без викупу; встановлення державного контролю за виробництвом, 8-годинного робочого дня; скасовувалася смертна кара; розширення місцевого самоврядування, що розглядалося як «органи найвищої адміністративної влади на місцях»; декларувалася реформа судочинства; забезпечення демократичних свобод (свобода слова, друку, віросповідань, зібрань, страйків, недоторканність помешкання).

ЦР обіцяла розпочати переговори з Німеччиною. Вибори до Установчих зборів призначалися на 27 грудня 1917 р. Відповідали тодішній спрямованості української національної ідеї і настанови Універсалу щодо статусу інших національностей в Україні. В Універсалі вперше офіційно була висунута ідея національно-персональної автономії «народам великоруському, єврейському, польському й іншим на Україні для забезпечення їм права і свободи самоврядування у справах їх національного життя...».

Отже, в III Універсалі відповідно до основних засад української національної ідеї зроблено конкретні кроки щодо вирішення головних завдань національного державотворення. Цей Універсал — акт історичної ваги: український народ задекларував свою волю і право на свободу, це перший самостійний державно-правовий документ української демократії XX ст.

Проте навряд чи можна вважати виправданим проголошення у III Універсалі федерації УНР з Росією і водночас невизнання Раднаркому російським урядом, проголошення УНР як автономної державної одиниці Російської республіки, але не під більшовицькою владою. Адже в Універсалі зазначалося, що остаточно вирішити питання про державний устрій в Україні мають Установчі збори України. Дивною подією можна назвати ухвалення III Універсалу УЦР через два тижні після пострілу «Аврори». Ця «відповідь» ЦР мала реальні важелі влади в Україні, але чомусь загаяла себе в глухий кут ефемерного союзу з більшовиками.

Слушне зауваження І. Нагаєвського: «Центральна Рада впертою політикою федерації з Москвою змарнувала вісім місяців і велике піднесення народу творити свою власну державу» [13]. Замість відокремлення від Росії ЦР брала непосильне завдання відродити Російську федеративну демократичну державу. У цій боротьбі з більшовиками ЦР змарнувала час, майже не реалізувавши нею ж проголошених реформ. О. Бойко також наголошує, що, на жаль, універсал мав суттєву суперечність — широко окресливши Україну як незалежну державу, він все ж залишив федеративний зв'язок із Росією, що як держава вже не існувала [6].

Проголошення УНР викликало неоднозначні оцінки. Появу III Універсалу відсвяткували у більшості міст України, до нього позитивно поставилися українські партії. Водночас у містах і військах зберігався антиукраїнський дух і прагнення більшовиків встановити радянську владу. Якщо в I Універсалі утверджувалася національна ідея, яка об'єднувала всіх українців, то в III — накреслювалися соціально-економічні заходи, що в різних колах сприймалися по-різному. Так, гостру реакцію викликала позиція ЦР із земельного питання, яке постало через 8 місяців після її утворення. Протестували проти скасування приватної власності на землю землевласники, банкіри й ін. Рада роз'яснювала, що скасовує приватну власність лише для нетрудових господарств, а трудові господарства площею земель до 50 десятин не відбиратимуть. Не підлягали перерозподілу землі з виноградниками, хмелем, ділянки цукрових заводів. Зрозуміло, що безземельних, малоземельних селян це не задовольняло, тим більше, що УЦР виступила з обіцянкою передати землю селянам після скликання Установчих зборів, тоді як у Росії вже діяв декрет про землю. Селянство було практично однотайним і виступало за скасування приватної власності на землю і перерозподіл її між тими, хто на землі працює. За самовільне захоплення земель Радою передбачалася кримінальна відповідальність. Така аграрна політика мала негативні наслідки. Проголошення власності трудового народу на землю розколювало українське суспільство на два ворожі табори (поміщиків і селян). По-друге, відкладання вирішення аграрного питання обурювало селян, які прагнули негайних змін і негайного його вирішення.

Невдоволення населення використали більшовики. Конфронтація між УЦР і Раднаркомом наростала: відбувається боротьба між радами робітників і селян та органами УЦР. Київські більшовики запропонували скликати Всеукраїнський з'їзд рад і переобрати там УЦР. Їх резолюцію підтримав уряд Радянської Росії.

Всеукраїнський з'їзд рад відкрився 4 грудня 1917 р. у Києві, від ЦР прибуло понад 2 тис. делегатів. У цей же день було одержано від Раднаркому «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради», в якому Раднарком вимагав від УЦР передати владу радам, а в іншому разі, він вважає, що Рада перебуває у стані війни з радянською владою в Росії і в Україні. Більшовики, враховуючи кількість делегатів, залишили з'їзд. Решта делегатів більшістю голосів прийняла резолюцію, у якій визнала ультиматум Росії замахом проти УНР, а перевибори УЦР — непотрібними. Отже, мирно захопити владу більшовикам не вдалося. Делегати, які залишили з'їзд рад, прийняли резолюцію про боротьбу із ЦР і переїзд до Харкова. Після цього Раднарком проголосив ЦР війну на чолі з командуючим військом В. Антоновим-Овсієнком. Місцеві більшовики мали надто мало сил, щоб захопити і втримати свою владу в Україні. Перемога більшовизму стала можливою лише завдяки зовнішній інтервенції.

8 грудня у Харків вступили червоногвардійські загони, розпочалася перша війна Радянської Росії проти УНР. 12 (25) грудня 1917 р. у Харкові проведено I Всеукраїнський з'їзд рад, на якому абсолютну більшість делегатів становили більшовики. З'їзд проголосив, що влада в Україні належить радам; а в центрі — Всеукраїнському з'їзду рад. З'їзду доручалося поширити дію декретів про землю, робітничий контроль над виробництвом, демократизацію армії. Було проголошено Українську республіку федеративною частиною Російської республіки. Отже, 12 (25) грудня було утворено український радянський уряд. Наголосимо, що проголошення влади рад, утворення уряду, який майже цілком складався з більшовиків, не мало правових основ, тим більше, що на виборах до Всеросійських установчих зборів у листопаді 1917 р. за більшовиків в Україні проголосувало всього 10 % виборців, а за українські партії — майже 75 %. Це свідчить, що наприкінці 1917 р. український національний рух ще йшов по висхідній лінії.

На час вирішальних боїв ЦР не мала організованих військових сил, у чому сама була винна: адже у грудні 1917 р. розпочала демобілізацію армії. Частина військ під впливом більшовицької агітації зайняла нейтральну позицію, деякі переходили на бік більшовиків. Тягар збройної боротьби з більшовиками взяли на себе загони вільного козацтва і добровільні військові формування (гайдамацькі): Кіш Слобідської України на чолі з С. Петлюрою, Галицький курінь Січових Стрільців на чолі з Є. Коновальцем.

У січні 1918 р. влада УЦР в Одесі була повалена; встановлено владу рад у Миколаєві, Херсоні і в інших південних містах, у

Криму. Розгорталися бої і на Лівобережній Україні. За умов наступу радянських військ становище в Україні загострювалося, не було єдності у партіях, у самій ЦР. Значна частина робітників підтримувала більшовиків, українське село залишалося здебільшого нейтральним. На жаль, національна свідомість більшості українських селян не була вироблена, вони не розуміли необхідності боротьби за Українську державу, не усвідомлювали того, що без національного визволення неможливе соціальне визволення.

Наступ більшовицьких військ, безрезультативність переговорів із Раднаркомом розвіяли надії керівників ЦР щодо можливості створення федеративної демократичної Росії і, відповідно, перебування у її складі УНР. Бажаючи укласти мирний договір з країнами Четвертого Союзу, не допустити втручання більшовиків у внутрішні справи України, УЦР ухвалоє IV Універсал 9 (22) січня 1918 р., в якому проголосила: «Однині УНР стає самостійною, незалежною, вільною, суверенною державою українського народу». Проте час був втрачений, лідери ЦР не змогли вчасно скористатися піднесенням національних почуттів широких мас навесні-влітку 1917 р. Водночас їхнє спочатку вороже сприйняття ідеї самостійності України формувало у населення негативне ставлення до неї, і проголошення незалежності IV Універсалом не знайшло розуміння у мільйонів пересічних громадян, не сприяло піднесенню національно-визвольного руху.

Необхідно наголосити, що, проголошуючи у вимушених обставинах незалежність УНР, її керівники продовжували плекати ілюзії щодо можливості перебудови Росії на федеративних засадах із включенням до неї УНР як автономії. Так, М. Грушевський запропонував відкласти «федерованне» до того часу, коли буде ясно, коли і з ким федеруватись, а зараз стати твердо на принципі самостійності Української республіки. В Універсалі вказано, що Українські Установчі збори затвердять основний закон республіки — Конституцію, і тільки вони остаточно вирішать питання про федеративний зв'язок між національно-державними утвореннями, що виникли на теренах колишньої Російської імперії. Проголошена самостійність не мала абсолютного характеру, цілкоміто не відкидалась ідея федерації [6].

Центральна Рада в Універсалі викладала власну зовнішньополітичну доктрину, спрямовану на побудову мирних відносин зі своїми сусідами: Росією, Польщею, Австро-Угорщиною, Румунією, Туреччиною. Джерелом влади проголошувався народ України. До скликання Українських Установчих зборів уся повнота

влади належала ЦР як представницькому органу та її виконавчому органу — Генеральному секретаріату, який з моменту прийняття Універсалу повинен був називатися Радою народних міністрів (РНМ), а головою обрано В. Винниченка. РНМ доручалося від імені УНР надалі самостійно вести мирні переговори з центральними країнами і підписати мирний договір, щоб відновити господарське життя країни. РНМ мала рішуче взятися до боротьби з більшовиками, і всіх громадян УНР закликали до оборонної війни з ними.

Усі демократичні права та свободи, проголошенні III Універсалом, були підтверджені IV Універсалом. Зокрема, представники національних меншин мали користуватися тими самими правами національно-культурної автономії, що були закріплені законом УЦР про національно-персональну автономію від 9 січня 1918 р. 13 січня 1918 р. ухвалено закон про 8-годинний робочий день; 18 січня — земельний закон, за яким скасовувалася приватна власність на землю, яка без викупу мала передаватися селянам. Проте втілити ці положення Раді не вдалося. Активно наступала більшовицька армія.

Радянські загони під командуванням М. Муравйова розгорнули наступ на Київ. За умов повстання на заводі «Арсенал» у Києві, в якому взяли участь збільшовизовані робітники, солдати, загострилися суперечності й у керівництві УЦР. Вважаючи кабінет В. Винниченка надто поміркованим, фракція українських есерів вимагала його відставки, а ліві українські есери виступали за примирення з більшовиками. 17 січня уряд пішов у відставку. Було сформовано новий кабінет, у якому переважали українські есери на чолі з В. Голубовичем.

Під тиском більшовиків ЦР залишила Київ і відступила до Житомира. Більшовики 26 січня (8 лютого) вступили до Києва, розгорнувши жажливий терор проти населення.

Останньою надією Центральної Ради була іноземна допомога. Симпатії Ради схилилися на бік Антанти, але реакція, зокрема, Франції, яка відстоювала відновлення єдиної Росії, була неоднозначною. 22 грудня 1917 р. Ленін розпочав мирні переговори у Бресті з центральними державами. УЦР вирядила власну делегацію на чолі з В. Голубовичем, яка прагнула добитися включення до складу УНР Східної Галичини, Буковини, Закарпаття, Холмщини і Підляшшя. Програмою-мінімум було добитися утворення з них окремого краю з широкою автономією.

Проголошення України самостійною державою давало змогу керівникам УНР підписати договір з країнами Четвертого Сою-

зу, що означало початок нового етапу національно-визвольної боротьби за утвердження української державності. Згідно з умовами Мирного договору від 27 січня (9 лютого) УНР визнавалася самостійною державою, поновлювалися кордони, встановлювалися дипломатичні відносини України з державами Центрального блоку. Делегація УЦР звернулася з проханням надати УНР військову поміч у боротьбі з більшовиками. У свою чергу ЦР зобов'язувалася поставити центральним державам 60 млн пудів сільськогосподарських продуктів. Росія — розпочати переговори про підписання мирного договору з Україною.

Після підписання угоди, німці з австрійцями розділили Україну на сфери впливу і ввели на її територію могутню армію — понад 450 тис. осіб. Більшовицькі війська відступали. Проте Раднарком таємно надавав допомогу радянському уряду, більшовикам України, закликаючи населення розгортати боротьбу на окупованій території. Лідери УНР вважали німецьку військову присутність технічною акцією, за допомогою якої вдалося позбутися більшовиків і яка не впливатиме на внутрішню політику УНР.

2 березня 1918 р. іноземні війська вступили у Київ, в Україні формально була відновлена влада Центральної Ради, але фактично владу здійснювало командування німецьких і австро-угорських військ. Політика УЦР розчарувала майже усі верстви населення України. Неукраїнці засуджували розрив зв'язків між Україною та Росією, селяни не отримали землі, у заможних селян і землевласників націоналізація їх володінь викликала невдоволення, всі засуджували ЦР за союз із Німеччиною. Центральна Рада не змогла створити ефективний державний апарат, щоб навести порядок і контролювати ситуацію на місцях. Посилювалося безладдя та хаос. Зі свого боку німці пересвідчилися, що ЦР не мала сильного апарату для збору мільйонів тонн продуктів, а постійні кризи у ЦР переконали німців, що вона неспроможна керувати країною.

Окупаційна влада перестала зважати на український уряд і стала відкрито втручатись у його діяльність. Відносини між ними загострювалися. Окупаційна влада схилилася замінити Раду новим урядом.

29 квітня на останньому засіданні Центральної Ради було прийнято Конституцію, яка мала назву «Статут про державний устрій, права і вільності УНР». Характеризують українську національну ідею вже перші рядки Конституції, в яких підкреслюється, що Українська Народна Республіка є державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною. При цьому зазна-

часться, що в Україні панує принцип суверенітету народу України. Конституція проголошувала Україну єдиною, нероздільною територією, яка без згоди 2/3 депутатів Всенародних зборів не може зазнати змін. Закріплювалися принципи децентралізації і самоврядування, здійснення націями України права на впорядкування культурних прав у національних межах, що відповідало спрямованості національної ідеї на дружні відносини з іншими народами.

Конституція визначала соціально-політичну організацію українського суспільства. Вона встановлювала рівність у правах між чоловіком і жінкою, відсутність привілеїв за ознаками народження, національності, освіти, майнового стану, ніхто не міг бути затриманий без судового наказу, скасовувалася смертна кара і засоби покарання, що принижують людську гідність. До цього слід додати встановлення у Конституції принципу недоторканності житла, таємниці листування, свободи слова і друку, пересування тощо. Виборче право надавалося громадянам, яким виповнилося 20 років.

Згідно з Конституцією УНР мала стати парламентською республікою з трьома незалежними гілками влади: законодавчої — Всенародних зборів, виконавчої — Ради Народних Міністрів, судової — Генерального суду. Проголошення незалежності і прийняття Конституції розпочало відокремлення України від тоталітаризму, імперського мислення. Політико-правові ідеали УНР полягали в їх орієнтації на розбудову демократичних засад державно-владних відносин. УЦР у Конституції не пішла шляхом розбудови класової «демократії», на засадах якої будувалися принципи класової диктатури у російській Декларації прав трудящого та експлуатованого народу, Конституції РРФСР 1918 р. На відміну від цього дослідники визначають гуманне спрямування Конституції УНР 1918 року, що позбавлена ідеологічного чи пропагандистського забарвлення. Оцінюючи Конституцію, варто зазначити, що вона мала демократичний характер, базувалася на прогресивних ідеях тогочасного конституціоналізму і спроможна була стати міцною правовою основою Української держави.

У той же день (29 квітня) партія хліборобів-демократів і Союз земельних власників, маючи підтримку німецько-австрійського командування, проголосили на своєму з'їзді гетьманом України генерала П. Скоропадського. А військові загони прихильників гетьмана упродовж дня без опору зайняли найважливіші пункти Києва. Так закінчила своє існування Українська Центральна Рада.

Отже, на початку ХХ ст. українська національна ідея складалася з кількох взаємопов'язаних складових: досягнення державного статусу України (автономія/незалежність), територіальне об'єднання розчленованих Росією і Австро-Угорщиною українських етнічних земель та утвердження соціалістичного ладу.

Залежно від домінуючих у державотворчому процесі ідей добу Центральної Ради можна поділити на два етапи: автономістичний (березень 1917 р. — січень 1918 р.) і самостійницький (січень — квітень 1918 р.). На першому етапі висувалася вимога широкої національно-територіальної автономії України у складі Російської демократичної федеративної республіки. Головною тенденцією другого етапу діяльності ЦР став відхід від автономістської позиції та усвідомлення необхідності самостійницького курсу.

Тривале переважання в Україні автономістських настроїв над самостійницькими, що знайшло своє відображення у трьох Універсалах Центральної Ради, пояснюється багатьма чинниками, зокрема, автономія була однією з програмних установок політичних партій УЦР; ідея самостійності не набула народного визнання; віра лідерів Ради у непорушність федеративних зв'язків з Росією, українська політична еліта сподівалася, що нова Росія справедливо вирішить національне питання. Певну роль відігравали міжнародна ситуація, налагоджені російсько-українські економічні зв'язки, домінування неукраїнського населення у містах тощо.

Після того, як віра у можливість створення федералістської Росії була остаточно втрачена внаслідок шовіністичної політики щодо України Тимчасового уряду Росії, а потім і політики радянської Росії, Центральна Рада зміцнила свої позиції. Її цілі трансформувалися від автономно-федералістських до ідеї відокремлення від Росії, самостійницької концепції, що засвідчив IV Універсал. Він проголосив Українську Народну Республіку самостійною, незалежною, вільною, суверенною державою українського народу; парламентською унітарною державою з демократичним режимом. Отже, у часи діяльності ЦР ідея незалежності не одразу стала домінувати. Жовтневий переворот у Росії, наступ більшовиків були каталізатором постанови незалежної УНР та привів ЦР до зайняття позиції, яка в українській національній ідеї завжди була провідною — самостійність і суверенітет.

Універсали ЦР мають велике значення для розуміння тогочасної національної ідеї: за ними можна простежити підходи до вирішення як питань національного державотворення, так і соціально-економічних проблем. Аналізуючи Універсали, ідеологію та

погляди лідерів ЦР, простежуємо принципову позицію: відданість соціалістичним ідеям, що переконували у важливості народоправства і демократії на противагу імперії та централізму. Універсали свідчили про бажання УЦР здійснити демократичну перебудову суспільного і державного ладу України мирними засобами. У них на демократичних засадах вирішувалися питання приватної власності, закріплювалися права громадян, місцевого самоврядування, скасовувалася смертна кара тощо. За часів Центральної Ради було прийнято низку законів соціально-політичного характеру в інтересах усіх верств суспільства.

Різні верстви українського суспільства підтримали і УЦР, і національно-визвольну ідею, і процес українського державотворення. На Центральну Раду поклали великі надії солдати, селяни, робітники. Вони бачили її захисником своїх інтересів. Проте з часом авторитет ЦР серед населення України падає, адже лідери Ради не запропонували адекватних сподіванням основної маси населення соціальних програм, вона так і не змогла вирішити економічно-соціальні проблеми. Це викликало загальне незадоволення у суспільстві та зумовлювало визрівання політичної кризи. Селянство, яке виступило головною рушійною силою революції, не було задоволено вирішенням аграрного питання, а від позиції селянства залежала доля будь-якої влади. Не було єдності ні у політичній еліті, ні в українському суспільстві щодо подальшої долі України. Розмаїтий за ідейно-політичною позицією склад УЦР, міжпартійна і внутріпартійна боротьба послаблювали зсередини український національний рух, і це стало ще однією з основних причин занепаду УЦР. На відміну від гасел більшовиків, Центральна Рада ставила національне питання попереду соціальних питань, останні вирішувала повільно. Неспроможність поєднати національні домагання із соціально-економічними завданнями відвернули від неї широкі верстви населення.

Водночас, проіснувавши лише 13,5 місяців з березня 1917 р. до квітня 1918 р., Центральна Рада, очолювана М. Грушевським, заклала могутні підвалини державного будівництва: вона поновила в Україні державницьку свідомість, очолила відродження національної, суверенної, соборної держави, пройшла еволюцію у прагненнях від автономії — до незалежності, налагодила дипломатичні відносини з іншими державами, її незалежність визнали європейські країни, домоглася визнання прав українського народу на свою державу, культуру, мову. Центральна Рада своєю діяльністю поклала кінець поширеним сумнівам щодо самого факту існування українського народу. ЦР практич-

но реалізувала вікові намагання українського народу до волі і незалежності.

У зміцненні та розвитку української національної ідеї велику роль відіграла Конституція УНР 1918 р., яка закріпила основні демократичні настанови щодо організації суспільного і державного устрою незалежної України, здійснення інститутів парламентської демократії, прав громадян. Конституція УНР відповідала змісту української національної ідеї, адже сприяла розвитку держави у демократичному напрямі. Конституція має особливе значення, оскільки матеріалізує українську національну ідею на вищому політико-правовому рівні, сприяючи її подальшому поширенню і розвитку. Державно-правові акти УНР стали фундаментом, на якому формувалися і розбудовувалися пізніші державотворчі концепції української нації, надихали наступні покоління на боротьбу за повне державно-політичне визволення України.

Незважаючи на те, що мета Центральної Ради — формування української самостійної держави — не була реалізована, вона не зникла, а жила в умах кращих представників українського народу, продовжувала існувати у суспільстві в латентному стані. За виникнення сприятливих об'єктивних умов і оформлення політичних сил, які її репрезентували, вона була досягнута.

Література

1. *Винниченко В.* Відродження нації / В. Винниченко. — К.: Політвидав, 1990. — 542 с.
2. *Солдатенко В. Ф.* Україна в революційну добу: історичні есе-хроніки. У 4-х т. / В. Ф. Солдатенко. — Харків: Прапор, 2008. — Т. I. — 560 с.
3. *Копиленко О. А.* «Українська ідея» М. Грушевського: історія і сучасність / О. А. Копиленко. — К.: Либідь, 1991. — 182 с.
4. *Винниченко В.* Відродження нації. Історія української революції (марець 1917 р. — грудень 1919 р.) / В. Винниченко. — К.: Політвидав, 1990. — Ч. I. — 348 с.
5. *Калініченко В. В.* Історія України: підручник для іст. фак-тів вищ. навч. закладів / Калініченко В. В., Рибалка І. К. — Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. — Ч. III. — 628 с.
6. *Бойко О. Д.* Історія України: посібник / О. Д. Бойко. — К.: Академія, 2002. — 656 с.
7. *Верстюк В. М.* С. Грушевський у перший період діяльності Центральної Ради / Верстюк В. // Український історичний журнал. — 1996. — № 5. — С. 37—50.

8. *Грушевський М.* Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. — К.: Знання, 1991. — 240 с.

9. *Гунчак Т.* Україна: перша половина XX ст.: нариси політичної історії. / Т. Гунчак. — К.: Либідь, 1993. — 288 с.

10. *Медведчук В. В.* Сучасна українська національна ідея і актуальні питання державотворення: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / В. В. Медведчук; Національна Академія внутрішніх справ України. — К., 1997. — 383 с.

11. *Любовець О. М.* Ідейно-політичні процеси в українських партіях у контексті альтернатив революційної доби (1917—1920 рр.): автореф. дис. ... д-ра істор. наук: 07.00.01 / О. М. Любовець; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2006. — 31 с.

12. *Полонська-Василенко Н.* Історія України: у 2-х т. / Н. Полонська-Василенко. — К.: Либідь, 1995. — Т. 2: Від середини XVII ст. до 1923 р. — 608 с.

13. *Махун С.* 1917—1918 роки: Згаяний час Центральної Ради, або «Між двома кріслами» / С. Махун. — Дзеркало тижня. — 2005. — 19 серпня.

1.7. Соціальні умови процесу самовизначення українців у роки революції 1917—1921 рр.

П. В. Сацький

У ході Першої світової війни і революційних подій у Росії 1917 р. склалися соціальні умови, за яких старий політичний устрій Російської імперії не мав можливості продовжувати існування. У різних частинах імперії склалася ситуація, в якій необхідно було формувати новий політичний устрій, але кожний національний край мав свої характерні особливості. Українські губернії мали свої соціальні й національні особливості, які визначалися спробами державного будівництва у революційний період 1917—1921 рр. Процес державного самовизначення українців потребував інституційного забезпечення, яке мало б гарантувати його легітимність і визнання як у рамках територій колишньої Російської імперії, так і на міжнародній арені. Головною соціальною передумовою становлення інституцій, які б забезпечували самовизначення українців у 1917—1921 рр., був процес їх національного самоусвідомлення. Він відбувався в контексті загальноєвропейського процесу формування націй і національних держав. Але українське національне самоусвідомлення